

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՏԴ 001(419.25)+004

DOI: 10.54503/0321-1339-2024.125.2-12

Ակադեմիկոս Յու.Մ. Սուվարյան

Գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության կառավարման համակարգի բարեփոխման գերակայությունները

(Ներկայացված է 14/V 2025)

Բանալի բառեր. *գիտություն, տնտեսություն, կրթություն, տեխնոլոգիա, նորաստեղծություն, անվտանգություն, բարեփոխում, կառավարում:*

1. Գիտությունը՝ որպես կառավարման օբյեկտ

Ըստ հանրագիտարանային մեկնաբանության՝ գիտությունը մարդկային հոգևոր գործունեության բնագավառ է, հասարակական գիտակցության ձև, որի նպատակը իրականության մասին օբյեկտիվ գիտելիքների ձեռքբերումն ու տեսական համակարգումն է, այն ընդգրկում է ճանաչողական գործունեությունը և դրա արդյունքը [2]:

Մեկ այլ բնորոշմամբ. «Գիտությունը դիտարկվում է որպես մարդու կողմից իրականացվող ճանաչողական գործունեության հատուկ տեսակ՝ ուղղված բնության, հասարակության և մտածելակերպի վերաբերյալ օբյեկտիվ, համակարգված, հիմնավորված գիտելիքների ստացմանն ու վերաբրտադրմանը» [5]:

Մարդկային քաղաքակրթության զարգացման պատմական ընթացքը վկայում է, որ բնության և հասարակության նկատմամբ ճանաչողական ընկալումը մարդուն հնարավորություն է ընձեռել ստանալու որոշակի գիտելիքներ ու գործադրել իր կյանքի և անվտանգ ապահովության համար կոնկրետ գործողություններ՝ հավաքական աշխատանքից արտադրության անցնելու և ինքնապաշտպանության նպատակներով [2]: Ըստ Յու.Ն. Հարարիի՝ 12000 տարի առաջ տեղի է ունե-

ցել հողագործական հեղափոխություն՝ բույսերի մշակում, կենդանիների ընտելացում, անցում նստակեցության [4]:

Շրջակա միջավայրի և հասարակության վերաբերյալ գիտելիքների պաշարի կուտակմանը զուգընթաց մարդը դրանք դարձրել է տեխնոլոգիաներ, արտադրանքի տեսակներ, այդպիսով, գիտությունը գիտության համար հայեցակարգից անցում է կատարել գիտության՝ տեխնոլոգիաների և կրթության համար հայեցակարգին*։ Վերջինս գիտության նվաճումները նոր սերունդներին փոխանցելու առաքելություն է ստացել և պատրաստելու գործունեության ինքնուրույն բնագավառ դարձող գիտության և իր ու տնտեսության տարբեր ոլորտների համար բարձր որակավորման մասնագետներ:

Գիտության զարգացման արդյունքում դրա աշխարհաճանաչողության գործառնությունը զուգընթաց ձևավորվեց նոր գործառնությամբ՝ գիտության նվաճումների հիմքի վրա նորաստեղծությունը՝ նոր արտադրատեսակների և տեխնոլոգիաների ստեղծումն ու ներդրումը արտադրության մեջ: Այդպիսով, 19-րդ դարի կեսերից սկսվեցին միմյանց հաջորդող արդյունաբերական հեղափոխությունները, որոնցից յուրաքանչյուրը նշանավորում էր գիտության և տեխնոլոգիաների զարգացման որոշակի նվաճումներ, որոնք մարդկային քաղաքակրթության համար ունեցան պատմահեղափոխական նշանակություն: Դրանցից առաջինը Անգլիայում արդյունաբերական հեղափոխությունն էր, որը վերաբերում էր մանածագործության ասպարեզում ձեռքի աշխատանքից մեքենայականին անցմանը:

Դրան հաջորդեցին ստանդարտացումը, հոսքային գծերի արմատավորումը, ռոբոտային տեխնիկայի և արհեստական բանականության նվաճումների ներդրումը մարդկային գործունեության տարբեր ոլորտներ: Ի դեպ, եթե առաջին երեքը առնչվում էին մարդու մեխանիկական գործողությունների փոխարինմանը մեքենայականով, ապա վերջին երկուսը վերաբերում են մտավոր գործողությունների մասնակի փոխարինմանը արդի կատարելագործված տեխնիկական միջոցներով: Իր այդ գործառնությամբ գիտությունը դարձավ վճռորոշ գործոն տնտեսության զարգացման, հատկապես երկրի արտաքին անվտանգության ապահովման համար և պատահական-հավանական զարգացման ընթացքից վերաճեց ծրագրված ու նպատակային նշանակության գործունեության չափազանց կարևոր ոլորտի: Ըստ այդմ՝ այն, ունենալով մշտապես աճող հանրային պահանջարկ, դարձավ պետական, այ-

* Այդ գործընթացը սկիզբ է առել 17-րդ դարում, երբ Ֆ. Բեկոնն առաջարկեց միավորել գիտությունն ու տեխնոլոգիաները: 18-19-րդ դարերում դրանց կապը դարձավ անխզելի (տե՛ս Հարարի, նշվ. աշխ., էջ 318, 319):

նուհետև՝ հանրային կառավարման կարևոր օբյեկտ: Ավելին, գիտությունը դարձավ պետական քաղաքականության կարևորագույն նպատակներից մեկը: ՀՀ սահմանադրությամբ (հոդված 86.14) ամրագրված է, որ պետական քաղաքականության հիմնական նպատակներից է «հիմնարար և կիրառական գիտության զարգացումը» [4]:

Ռուսաստանի Դաշնության սահմանադրության մեջ 2020 թ. առաջին անգամ ներառվել է «գիտատեխնոլոգիական զարգացում» հասկացությունը (հոդված 114.1)՝ ընդգծելով գիտության և տեխնոլոգիաների կարևորությունն ու միասնությունը [7]:

2. Գիտության առաքելությունը և հիմնական ու հատուկ գործառույթները: Գիտություն-տնտեսություն-կրթություն փոխառնչությունները

Գիտության առաքելությունն է մարդկային քաղաքակրթության զարգացման բնաաշխարհագրական ու հասարակական բնույթի օրինաչափությունների բացահայտման, գիտելիքների պաշարի կուտակման, տեխնոլոգիական հասարակության համար բարձր որակավորման մասնագետների պատրաստման նախադրյալների ստեղծման հիման վրա կանխատեսել հանրային կյանքի տնտեսական, անվտանգային ու մշակութային զարգացման գերակայությունները և մշակել դրանց իրագործման կանոնակարգերը:

Այդ առաքելությունը կենսագործելու համար գիտական ու գիտատեխնիկական գործունեությունն ունի հետևյալ հատուկ, ըստ էության՝ կարևորագույն գործառույթները.

- բնական ու հասարակական երևույթների առաջացման ու զարգացման ընթացքի հետազոտության հիման վրա հիմնավոր օրինաչափությունների բացահայտում և ձևավորում՝ որպես գիտական արդյունք կամ նոր գիտելիք,
- գիտական արդյունքների հիման վրա նոր արտադրատեսակների և տեխնոլոգիաների ստեղծում ու ներդրում արտադրության մեջ՝ իբրև նորաստեղծություն կամ նորամուծություն,
- նորաստեղծ գիտական տեսությունների (արդյունքների) հրապարակում՝ գիտելիքների կուտակման ու աշխարհաճանաչողության նպատակով սերունդներին փոխանցման ու կրթական համակարգի կազմակերպման համար,
- օժանդակել կրթական համակարգին բարձր որակավորման մասնագետների պատրաստման համար: Գիտության՝ իբրև համակարգի ձևավորման և կրթության լիարժեք կազ-

մակերպման գործընթացներում դրանց միջև փոխառնչությունները դառնում են սիներգիկ, ինչը, սակայն, չի նշանակում, թե գիտության գլխավոր խնդիրը կրթության զարգացմանը նպաստելն է: Դա գիտության գործառնություններից մեկն է,

- ապահովել երկրի տնտեսության միջազգային մրցունակության շարունակական բարձրացումը՝ բարձր գիտատար արտադրանքի թողարկման համար տեխնոլոգիական նախադրյալների ստեղծմամբ, և այդպիսով նաև երաշխավորել արտաքին անվտանգությունը: Հզոր տնտեսություն և հզոր բանակ. աշխարհաքաղաքական արդի պայմաններում դրանք են հզոր պետություն և ամուր պետականություն ունենալու բաղադրիչները: Այս դեպքում էլ գիտության և տնտեսության կապը սիներգիկ է, որովհետև ամուր տնտեսությունն է գիտության կայուն և անհրաժեշտ ֆինանսավորման երաշխիքը,
- իբրև մտավոր մշակույթի ոլորտ՝ նպաստել հայրենի երկրի ու նրա ժողովրդի էական ներդրմանը մարդկային քաղաքակրթության վերելքի ասպարեզում:

Նշված հատուկ գործառնություններից բացի, գիտության և գիտատեխնիկական գործունեության կառավարմանը բնորոշ են նաև հետևյալ հիմնական գործառնությունները.

- հետազոտությունների գիտական ուղղությունների և գործունեության ծավալների ռազմավարական պլանավորում,
- գիտության կառավարման կազմակերպական կառուցվածքների ստեղծում,
- գիտաշխատողների աշխատանքի արդյունավետ խթանման համակարգի ներդրում,
- գիտաշխատողների և գիտական կազմակերպությունների գործունեության գնահատման ու վերահսկողության կառուցակարգի գործարկում:

Նշված հիմնական գործառնությունների գործադրման հիմնախնդիրները կլուսաբանվեն ստորև:

3. Գիտության պետական կարգավորումը

Ազատ շուկայական տնտեսության պայմաններում պետական կազմակերպությունների հետ մեկտեղ կարող են գործել նաև մասնավոր կառույցներ: Լայն առումով ոլորտի կառավարումը մակրոմակարդակում կրում է պետական կարգավորման բնույթ, ինչը չի բացառում

պետական կազմակերպությունների ուղղակի կառավարումը թե՛ մակրո և թե՛ միկրոմակարդակներում:

Գիտության պետական կարգավորումն սկսվում է օրենսդրական դաշտի ստեղծումից, գիտության զարգացման հիմնավոր ռազմավարության ընդունումից մակրո և միկրոմակարդակներում, կառավարման կազմակերպական կառուցվածքների կազմավորումից, բյուջետային ֆինանսավորումից և ավարտվում գիտական ու գիտատեխնիկական գործունեության վերահսկողությամբ:

Ինչպես արդեն նշվել է, ՀՀ սահմանադրությամբ հիմնարար և կիրառական գիտության զարգացումը պետական քաղաքականության հիմնական նպատակներից է: Գիտատեխնիկական ու նորամուծական գործունեության կանոնակարգման համար ընդունվել են ՀՀ օրենքները «Գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության մասին» (05.12.2000 թ.), «ՀՀ ԳԱԱ մասին» (2011 թ.), «Արտոնագրերի մասին» (08.12.2004 թ.), «Արտոնագրային վճարների մասին» (22.12.2010 թ.), նորամուծական գործունեության զարգացման վերաբերյալ ընդունվել է փաստաթղթերի փաթեթ. ՀՀ կառավարությունը 20.01.2005 թ. հավանություն է տվել «ՀՀ ինովացիոն գործունեության հայեցակարգին» (28.09.2005 թ.), հաստատել է «ՀՀ ինովացիոն համակարգի ձևավորման 2005–2010 թթ. ծրագիրը» և այլն [6]:

Գիտության պետական կոմիտեն ստեղծվել է 2007 թ. հոկտեմբերի 1-ին ՀՀ նախագահի հրամանագրով: 2010 թ. մայիսի 27-ին ՀՀ կառավարությունը հաստատել է «Գիտության ոլորտի զարգացման ռազմավարությունը», որում իբրև գիտության առաքելություն ընդգծվում է «ձևավորել գիտության և առաջատար տեխնոլոգիաների ոլորտի կայուն զարգացումն ապահովող համակարգ» [1]: Ռազմավարությամբ նաև նախատեսվում էր «ձևավորել գիտության, տեխնոլոգիաների և ինովացիա պարունակող գիտելիքների զարգացումն ապահովող ներդաշնակ համակարգ՝ խթանելով մասնավոր բիզնեսի ներգրավումը դեպի գիտություն և ապահովել այդ գիտելիքների նպատակաուղղված ներդրումը կրթության և տնտեսության այս կամ այն ոլորտ», իսկ իբրև առաջին թիրախ նախատեսվում էր «գիտության և առաջատար տեխնոլոգիաների ոլորտի կայուն զարգացումն ապահովող համակարգի ձևավորում» [1]:

Վերը շարադրվածը վկայում է, որ իրավական և ռազմավարական փաստաթղթերի մշակման փուլում գիտությունը, տեխնոլոգիաները և նորաստեղծությունը դիտվել են որպես օրգանական ամբողջություն, ինչը, ցավոք, իրականություն չի դարձել, տիրապետել է գիտությունը՝ գիտության և կրթության համար հայեցակարգը: Իսկ տեխնոլոգիաների ստեղծումն ու գործադրումը, նորաստեղծությունը՝ իբրև գիտության

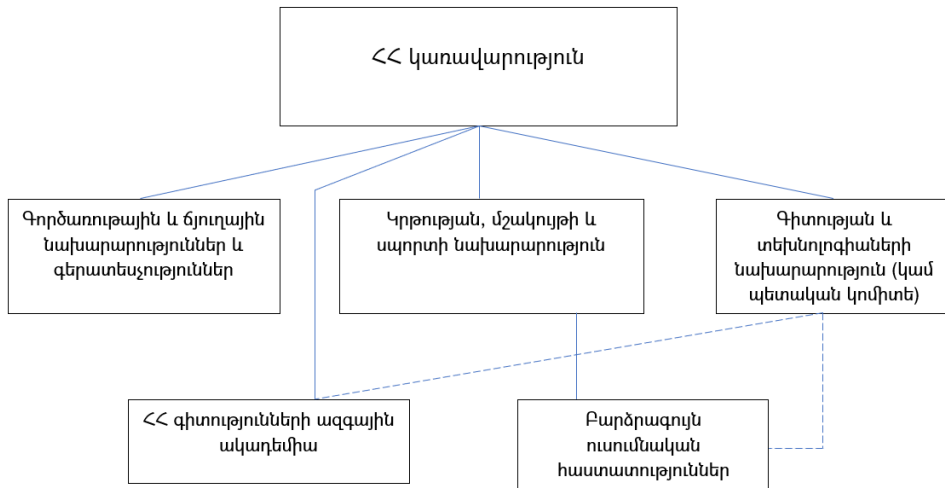
շարունակություն, մնացել են տեսլականի կարգավիճակում, գիտության պետական կոմիտեն դարձել է բարձրագույն կրթության և գիտության կոմիտե, որին վերապահված գործառույթների թվում բացակայում են երկրում տեխնոլոգիական և նորամուծական զարգացման խնդիրները («Գիտական գիտատեխնիկական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 03.05.2023թ. լրացված տարբերակի 15.1 հոդված), մինչդեռ նույն օրենքի 15-րդ հոդվածում («ա» և «բ» ենթակետեր) գիտության պետական կառավարման խնդիրներից են «գիտական և բարձր տեխնոլոգիական ոլորտի աշխատանքների համակարգումը, գիտության և արտադրության միջև փոխշահավետ հարաբերությունների ստեղծմանն օժանդակելը, նոր տեխնոլոգիաների ներդրմանը նպաստելը»:

Անհայտ է, թե որ պետական մարմինն է պարտավոր զբաղվել գիտության նվաճումների կիրառման, տեխնոլոգիական զարգացման և նորաստեղծության կարևորագույն խնդիրներով:

Սակայն ակնհայտ է, որ մեր և ապագա ժամանակների հրամայականով հարկ էր ստեղծել գիտության և տեխնոլոգիաների նախարարություն (կամ պետական կոմիտե), որը պետք է պատասխանատվություն ունենա գիտության արդիական ուղղությունների զարգացման, դրանց նվաճումների ներդրման, նորաստեղծական գործունեության, ըստ այդմ՝ նաև տնտեսության գիտատարության և միջազգային մրցունակության էական բարձրացման, երկրի արտաքին անվտանգության ապահովման կարևոր հարցում: Ահա թե ինչու գիտության կառավարման բարեփոխման առաջին քայլը պետք է լինի պետական կառավարման նշված մարմնի ստեղծումը վերևում թվարկված արհեստական բանականության ժամանակաշրջանին հարիր լիազորություններով:

Գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության կառավարման համակարգը ՀՀ գործադիր իշխանության կազմում կարելի է ներկայացնել հետևյալ գծանկարով, որտեղ կետագծերն արտացոլում են միայն գործառութային, ոչ թե վարչական ենթակայությունը:

Գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության կառավարման համակարգը
ՀՀ գործադիր իշխանության կազմում.

Գիտության կառավարման բարեփոխման հաջորդ ուղղություններն են մասին հաջորդիվ:

4. Գիտական գործունեության արդյունքների գնահատման չափանիշները

Կան մարդկային գործունեության տեսակներ, որոնց արդյունքները բազմաբնույթ նշանակություն ունեն, ինչի պատճառով դրանց միանշանակ գնահատումը գործնականում բարդ է: Գործունեության նման տեսակներից են արվեստի, գրականության, կրթության, նաև գիտության ոլորտները: Այս բնագավառներում գործադրվում են մարդկանց և կազմակերպությունների աշխատանքի արդյունքների գնահատման միմյանց լրացնող ցուցանիշներ՝ ընդհանուր գնահատական ստանալու նպատակով: Օրինակ, գիտահետազոտական գործունեության համար նման ցուցանիշներ են գիտաշխատողների թիվը, ֆինանսավորման ծավալը, գիտական հրապարակումների քանակական ցուցանիշները և այլն: Ակնհայտ է, որ դրանք անուղղակի ցուցանիշներ են, մինչդեռ գլխավորը ստացված գիտական արդյունքներն են, նոր գիտական գաղափարները, որոնց էությունը և նշանակությունը գնահատելը դժվար խնդիր են, բայց անլուծելի չէ: Հնարավոր լուծումները չափանիշների համակարգի կիրառության ոլորտում են, բայց դրանք պետք է լինեն նպատակային և նպաստեն գիտության ու տեխնոլոգիաների, նաև մշակույթի այնպիսի զարգացմանը, որը հանգեցնում է ոչ միայն

գիտության, այլ նաև տնտեսական, անվտանգային և կրթամշակութային առաջընթացի:

Մեր կարծիքով այդպիսի չափանիշներից են՝

- *գիտության ոլորտում սահմանված պետական պատվերի կատարումը,*
- *գիտահետազոտական աշխատանքի արդյունքների փորձագիտական հիմնավոր գնահատումը,*
- *միջազգային և հայրենական գիտական հրապարակումները:*

«Գիտական և գիտահետազոտական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 15ա հոդվածով պահանջվում է իբրև գիտության պետական կառավարման խնդիր «գիտական, գիտատեխնիկական, պետական և նպատակային ծրագրերի մշակումը, պետական պատվերի տեղադրումը»:

Օրենքի նշված պահանջի կատարումն առաջին հերթին հնարավորություն կընձեռի կապակցելու երկրի տնտեսական ու սոցիալական զարգացման և գիտատեխնիկական գործունեության ուղղությունները, ինչը նորաստեղծական զարգացման նախադրյալն է: Բացի այդ, տնտեսական ու գիտատեխնիկական ընդհանուր շահերով պայմանավորված պետական պատվերի կատարումը կդառնա գիտական կազմակերպությունների և առանձին գիտաշխատողների գործունեության գնահատման չափանիշ:

Գիտահետազոտական գործունեության շնորհիվ ստացվում են զանազան բարդ խնդիրների լուծման գիտական արդյունքներ, նոր օրինաչափություններ, նոր գիտելիքներ, որոնց հիմնավորվածությունը և գիտագործնական նշանակությունն ի վիճակի են գնահատելու մասնագետ-գիտնականները, գիտական խորհուրդները, փորձագիտական կառույցները: Հազիվ թե հիմնավոր է փորձագիտական գնահատումը ստորադասել որևէ գիտական հանդեսի խմբագրակազմի (հաճախ գործարար կառույցների) որոշմանը: Մանավանդ հաջորդ չափանիշը գիտական հրապարակումներն են, առաջին հերթին՝ միջազգային, սակայն նպատակահարմար չէ գիտական գործունեության հիմնական գնահատականը համարել միջազգային շտեմարաններում ընդգրկված գիտական հանդեսներում (հաճախ վճարովի) հրապարակումները:

Միջազգային տնտեսական մրցակցությունը գիտական հիմքով տեխնոլոգիաների մրցակցություն է, ինչն աշխարհաքաղաքական մեթոդա պայմաններում նաև դրսևորվում է ռազմական մրցակցության տեսքով: Ահա թե ինչու գիտական աշխատանքի արդյունքները միշտ չէ, որ հրապարակային են, հաճախ դրանք գաղտնի են, իսկ աշխարհում այդ պատճառով տարածում ունի «արդյունաբերական լրտեսութ-

յուն» կոչվող երևույթը: Ուստի միջազգային մրցակցությունում սեփական արտադրության տեխնոլոգիական շահերը ևս պահանջում են հաշվի առնել գիտահետազոտական նվաճումների անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունը:

Քանի որ գիտական գործունեության արդյունքների գնահատումն առնչվում է գիտաշխատողի ատեստավորման խնդրի հետ, ապա տեղին է հիշեցնել «գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքում սահմանված հետևյալ պահանջը. «Ատեստավորումը նպատակ ունի գնահատելու գիտական աշխատողի մասնագիտական պատրաստակամության աստիճանը և նրա ստացած գիտական արդյունքները՝ գիտական աշխատողի համապատասխանությունը նրա զբաղեցրած պաշտոնին պարզելու համար» (հոդված 17.1): Օրենքում նկատելիորեն չեն կարևորվում միայն միջազգային գիտական հրապարակումները, այլ պահանջվում է հաշվի առնել ստացած գիտական արդյունքները և մասնագիտական պատրաստվածության աստիճանը, ինչն ավելի տրամաբանական է և նպատակային:

5. *Գիտահետազոտական աշխատանքների ֆինանսավորման արդյունավետությունը*

Գիտահետազոտական աշխատանքի պետական ֆինանսավորումը տրամաբանական է իրականացնել հետևյալ սկզբունքներով.

- *գիտության պետական պատվերի չափով բյուջետային ֆինանսավորում, ինչը նպատակ ունի ապահովելու գիտության և բարձր տեխնոլոգիական հիմքով մրցունակ տնտեսության ու երկրի անվտանգ զարգացումը: Ֆինանսական այդ հատկացումները կարող են կազմել գիտության բյուջետային ֆինանսավորման 2/3 մասը,*
- *հաշվի առնելով, որ գիտահետազոտական աշխատանքն ազատ ստեղծագործական գործունեության տեսակներից է, և գիտաշխատողը պետք է ունենա նախընտրած հեռանկարային բնագավառում գործելու հնարավորություն, անհրաժեշտ են բյուջետային հատկացումներ դրամաշնորհային ծրագրերի իրագործման համար (բյուջետային ֆինանսավորման 1/3-ի չափով),*
- *քանի որ գիտությունը տեխնոլոգիական զարգացման գլխավոր գործոնն է, հարկ է գործադրել խրախուսական միջոցներ (հարկային արտոնություններ, ներդրումային հարկային վարկ և այլն)՝ գիտություն-արտադրություն կապն ամրապնդելու և աշխարհում լայնորեն կիրառվող գործարար կազմակերպություններին ներգրավելու գիտատեխնիկական գործունեության ֆինանսավորման ոլորտ,*

ակտիվացնելով գիտության հանդեպ պահանջարկը և նորաստեղծական գործունեությունը:

Գիտության ֆինանսավորման ներկայումս գործող բազային, նպատակային-ծրագրային և գիտական դրամաշնորհային ֆինանսավորման եղանակները գործում են ՀՀ անկախության հռչակման առաջին տարիներից (1992 թ.) և ուղղված էին երկրի գիտական ներուժի պահպանմանը: Սակայն պետական գույքի, հատկապես արդյունաբերական ձեռնարկությունների անարդյունավետ և ոչ նպատակային մասնավորեցումը հանգեցրել է հիմնականում գիտատար սարքաշինական, էլեկտրատեխնիկական, քիմիական արտադրությունների փոշիացման և գիտատեխնիկական ու տեխնոլոգիական պահանջարկի էական նվազեցման: 21-րդ դարում առանց բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության, ռազմարդյունաբերական համալիրի չի կարող լինել հզոր պետություն՝ մրցունակ տնտեսությամբ և արտաքին անվտանգությունը երաշխավորող զինված ուժերով: Գիտության պետական ֆինանսավորման ծավալը վերջին տարիներին էականորեն աճել է, ուստի հարկ է այն նպատակաուղղել առաջավոր տեխնոլոգիաների մշակման ու տնտեսության մեջ ներդրման կարևորագույն խնդիրների լուծմանը, որպեսզի ՀՀ-ում համախառն ներքին արդյունքի ծավալում բարձր գիտատար արտադրանքի տեսակարար կշիռը էականորեն՝ 5–6 անգամ ավելանա, 4–5-ից դառնալով առնվազն 20–25 տոկոս:

Բազային ֆինանսավորման գործող կարգի պայմաններում ֆինանսավորողը, որքան էլ որ զավեշտ է, հստակ չգիտի, թե ինչ արդյունք է ակնկալվում հատկացված միջոցների դիմաց: Օրինակ, կրթության ոլորտում սահմանվում է պետական պատվեր բակալավրիատի և մագիստրատուրայի որոշակի մասնագիտություններով ու թվով մասնագետների պատրաստման համար, գիտության ֆինանսավորման պարագայում խնդիրը կարող է լուծվել նույնպես պետական պատվերի սահմանմամբ: Այդ դեպքում գիտական ու տնտեսական (նաև անվտանգային) ռազմավարությունները կշաղկապվեն ու կդառնան սիներգիկ:

Գիտության բազային ֆինանսավորումը եռաբաղադրիչ է՝ հիմնարար և կարևորագույն նշանակության կիրառական հետազոտությունների իրականացում, գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության ենթակառուցվածքների պահպանում և զարգացում, ինչպես նաև ազգային արժեք ներկայացնող գիտական օբյեկտների պահպանում (հոդված 23.4 ա): Պետական պատվերի սահմանումը վերաբերում է առաջին բաղադրիչին, քանի որ մյուս երկուսը հասցեական են ու որոշակի:

Գիտություն-արտադրություն սիներգիկ զարգացման նման ռազմավարության շնորհիվ գործարար կազմակերպությունները շահագրգռված կլինեն ապահովել գիտության համընդհանուր ֆինանսավորման 40–45 տոկոսը, ինչպես աշխարհի ցանկացած երկրում է:

6. ՀՀ ԳԱՄ-ն գիտության կառավարման բարեփոխման համատեքստում

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիան 1943 թ. ստեղծվել է որպես ԽՍՀՄ ԳԱ մանրակերտ ՀԽՍՀ-ում: Այն չի ունեցել բժշկագիտության, ագրարային գիտության, մանկավարժության և հոգեբանության գերակա ուղղություններով բաժանմունքներ ու գիտական կազմակերպություններ, մինչդեռ ԽՍՀՄ-ում դրանք ներկայացված էին առանձին ակադեմիաներով:

Հայաստանում 1991 թ. անկախության հաստատումից հետո ակադեմիական գիտության առումով հարկ էր լուծել առնվազն երկու խնդիր՝

- *ամբողջացնել ակադեմիական հետազոտության շրջանակները՝ ներառելով վերը նշված խիստ կենսական գիտական ոլորտները,*
- *ակադեմիան դարձնել անկախ պետականության կառուցման ու հզորացման կարևոր դերակատար՝ գիտատեխնոլոգիական նվաճումներով և հիմնավոր խորհրդատվությամբ նպաստելով ոչ միայն գիտակրթական համակարգի զարգացմանը, այլև ակտիվ մասնակցելով հանրային կառավարման, ազգային անվտանգության ապահովման, ներքին ու արտաքին քաղաքականության հիմնախնդիրների գիտական մշակմանը: Դա նշանակում էր բարեփոխել ակադեմիական գիտության կառավարման հայեցակարգը համապատասխանեցնելով անկախ պետության շահերին, մասնավորապես՝ ազատ շուկայական տնտեսության տրամաբանությանը, ներքին ու արտաքին մարտահրավերների հաղթահարմանը՝ պետական կառավարման մարմինների հետ սերտ համագործակցությամբ:*

«Լավ է ուշ, քան երբեք» սկզբունքով ներկայումս երկրի առջև ծառացած խնդիրների լուծման բանալին գիտությունն է, և այդ առումով ակադեմիական գիտության բովանդակային բարեփոխումներն այսօր էլ արդիական են:

Վերը նշված խնդիրներից առաջինի լուծումը համեմատաբար դյուրին է, ունի կազմակերպական բնույթ, որի համար կան գիտական ու կադրային նախադրյալներ:

Ակադեմիական գիտության բովանդակային բարեփոխման նպատակով անհրաժեշտ է՝

- ստանձնել պարտավորություններ պետական համապատասխան գերատեսչությունների հետ մշակելու երկրում գիտության ու տնտեսության զարգացման համակցված ռազմավարություն՝ հաշվի առնելով նաև անվտանգության ապահովման խնդիրները, և դրա հիման վրա ձևակերպել գիտատեխնիկական գործունեության պետական պատվերի նախագիծը և ներկայացնել ՀՀ կառավարության հաստատմանը,
- գիտության և տեխնոլոգիաների զարգացման հիմնախնդիրների համակարգման պետական լիազոր մարմնի հետ գերակա մասնակցություն ունենալ պետական պատվերի տեղաբաշխմանը, կատարմանը և նորաստեղծական գործունեությանը,
- էականորեն ակտիվացնել ԳԱԱ գիտական կազմակերպությունների անմիջական մասնակցությունը երկրում կարևորագույն գիտատեխնոլոգիական խնդիրների լուծմանը և նորաստեղծական գործունեությանը՝ համագործակցելով համապատասխան գերատեսչությունների ու կազմակերպությունների հետ,
- ԳԱԱ համակարգում դարձնել սովորական աշխատանքային առօրյա գիտահետազոտական աշխատանքի հետ մեկտեղ և դրա արդյունքներով օժանդակել համապատասխան պետական ու տեղական ինքնակառավարման մարմիններին՝ լուծելու երկրում օրենսդրական դաշտի ձևավորման, միջազգային հարաբերությունների ու քաղաքական հիմնախնդիրների գիտական մշակման, տնտեսական ու սոցիալական ծրագրերի հիմնավորման համար՝ տրամադրելով անհրաժեշտ խորհրդատվություն նախապես սահմանված կարգով,
- հայագիտական հետազոտություններով նպաստել հայ մտավոր և նյութական մշակույթի պահպանմանը, զարգացմանն ու հանրահռչակմանը, մասնավորապես հայոց լեզվի ու հայ գրականության, հայոց պատմության, հայկական արվեստի բոլոր բնագավառների բազմակողմանի զարգացմանն ու ծավալմանը, այդպիսով՝ հայկական ինքնության, մեր պատմության ու մշակույթի՝ օտար ոտնձգություններից պաշտպանությանը:

«Ակադեմիական քաղաք» ծրագիրը, որը ներկայումս հանրահռչակվել է, մեր համոզմամբ, մեծ մասամբ վերաբերում է բարձրագույն կրթությանը, քանի որ այսօր գիտությունն ունի ուրույն խնդիրներ, որոնց մասին արդեն նշվել է: Ծրագրով նախատեսվող բուհերի խոշորացման, բուհական կրթության որակի էական բարձրացման, բուհական գիտության զարգացման խնդիրներն արդիական են և կարող են լուծվել բարձրագույն կրթության բարեփոխումների միջոցով: Արդյունքում կստեղծվեն կրթության ու գիտության ժամանակակից համակարգեր, որոնց միջև կծավալվի ավանդական համագործակցություն, բայց նաև մրցակցություն, ինչը կդառնա երկու ոլորտների զարգացման շարժիչ ուժերից մեկը:

Ակնհայտորեն գիտությունն ու կրթությունն ունեն զարգացման յուրօրինակ խնդիրներ, որոնք ավելի շատ վերաբերում են առանձին ոլորտների, քան ընդհանուր են, ուստի նպատակահարմար է դրանց գործունեության կարգավորման համար ընդունել ոչ թե ընդհանուր, այլ առանձին օրենսդրական ակտեր:

Եզրակացություններ

Քանի որ գիտության առաքելությունը ոչ միայն աշխարհաճանաչողությունն է, այլ նաև գիտության ստացած արդյունքներով բարձր տեխնոլոգիական զարգացման և երկրի անվտանգության ապահովումը, ապա հարկ է ստեղծել հանրային կառավարման մարմին՝ գիտության և տեխնոլոգիաների նախարարություն (պետական կոմիտե), որի կարևորագույն գործառնություններից են գիտության ու տեխնոլոգիական առաջընթացի համակարգումը և նորաստեղծությունը:

Գիտական ու գիտատեխնիկական գործունեության արդյունավետության բարձրացման ու սոցիալ-տնտեսական և անվտանգային խնդիրների համակցված լուծման նպատակներով անհրաժեշտ է կարևորել գիտության պետական պատվերի սահմանումը գիտական կազմակերպությունների համար՝ չբացառելով նաև դրամաշնորհային ծրագրերը՝ իբրև ազատ գիտական-ստեղծագործական գործունեության հնարավորություն, գիտաշխատողների և առանձին գիտական ստորաբաժանումների աշխատանքը գնահատել պետական պատվերի կատարման, գիտական արդյունքների, ինչպես նաև հայրենական և միջազգային գիտական հանդեսներում հրապարակումների չափանիշներով: Վերակառուցել գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության ֆինանսավորման համակարգը՝ այն նպատակամղելով գիտատեխնոլոգիական արդյունքների ստացմանը և նորաստեղծությանը: Ակադեմիական գիտությունը հարկ է դարձնել հայրենական պետականության հզորացման կարևոր դերակատար՝ գիտատեխնոլոգիական նվաճումներով և հիմնավոր խորհրդատվությամբ նպաստելով գիտակրթա-

կան համակարգի զարգացմանը, հանրային կառավարման, ներքին ու արտաքին քաղաքականության, ազգային անվտանգության հիմնախնդիրների գիտական մշակմանը:

Գիտությունն ու կրթությունն առանձին համակարգեր են, ունեն առանձնահատուկ խնդիրներ, որոնք ավելի շատ ներհատուկ են, քան ընդհանուր, ուստի դրանց գործունեության օրենսդրական կարգավորումները նպատակահարմար է առանձնացնել, իսկ «ակադեմիական քաղաք» ծրագիրը կենտրոնացնել բուհական կրթության էական բարեփոխման խնդիրների նպատակասլաց լուծման ուղղությամբ:

ՀՀ ԳԱԱ նախագահություն
E-mail: suvanyan@sci.am

Ակադեմիկոս Յու.Մ. Սուվարյան

Գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության կառավարման համակարգի բարեփոխման գերակայությունները

Գիտության առաքելության ամբողջական իրագործման նպատակով տրամաբանական է ՀՀ հանրային կառավարման համակարգում կազմակերպել գիտության և տեխնոլոգիաների նախարարություն (կամ պետական կոմիտե), որի առանցքային գործառնություններից է գիտահետազոտական գործունեության, տեխնոլոգիական զարգացման ու նորաստեղծության համակարգումը: Գիտության, տնտեսության և արտաքին անվտանգության ռազմավարությունների համակցված իրագործման համար անհրաժեշտ է գիտական կազմակերպությունների գործունեությունը կանոնակարգել պետական պատվերով: Ըստ այդմ՝ հիմնարար և կիրառական հետազոտությունների ֆինանսավորման ծավալի շուրջ $\frac{2}{3}$ -ը նպատակահարմար է հատկացնել գիտության պետական պատվերի կատարմանը, $\frac{1}{3}$ -ը՝ դրամաշնորհային ծրագրերի իրագործմանը: Էական է խրախուսական միջոցներ գործադրել՝ գործարար կառույցներին գիտատեխնիկական գործունեության մեջ ներգրավելու և ավելացնելու գիտության ֆինանսավորման ու նորաստեղծության հնարավորությունները:

Գիտական ստորաբաժանումների և գիտաշխատողների գործունեությունը կարող է գնահատվել պետական պատվերի կատարման, գիտական արդյունքների և միջազգային ու հայրենական գիտական հանդեսներում հրապարակումների չափանիշներով: Հայրենի երկրի գիտատեխնոլոգիական շահերը չի կարելի ստորադասել միջազգային հրապարակումներին:

Արդեն ավելի քան երկու դար է, որ սոցիալ-տնտեսական և անգամ աշխարհաքաղաքական խնդիրները լուծվում են գիտատեխնիկական գործունեության ստեղծած կարողություններով, ուստի անհրաժեշտ է բովանդակային առումով բարեփոխել ակադեմիական գիտությունը և դարձնել հայկական պետականության ամրապնդման և զարգացման կարևոր դերակատար հանրային կառավարման համակարգում:

Հաշվի առնելով, որ գիտությունն ու կրթությունն ունեն ներհատուկ և յուրօրինակ խնդիրներ, ապա նպատակահարմար է դրանց գործունեությունը կարգավորել առանձին օրենսդրական ակտերով:

Академик Ю.М. Суварян

Приоритеты реформирования системы управления научной и научно-технической деятельностью

Для полноценной реализации миссии науки логично организовать в системе государственного управления Республики Армения Министерство науки и технологий (или государственный комитет), одной из основных функций которого явится координация научно-исследовательской деятельности, технологического развития и инноваций. Для комплексной реализации стратегий развития науки, экономики и внешней безопасности необходимо регулирование деятельности научных организаций государственным заказом. Соответственно, целесообразно около 2/3 финансирования фундаментальных и прикладных исследований направить на выполнение государственного заказа по науке, а 1/3 — на реализацию грантовых программ. Необходимо внедрять стимулы для вовлечения субъектов предпринимательства в научно-техническую деятельность, расширять возможности финансирования науки и инноваций.

Деятельность научных подразделений и научных сотрудников может оцениваться по критериям выполнения государственных заказов, научных результатов, публикаций в международных и отечественных научных журналах. Научно-технологические интересы родной страны невозможно подчинять международным публикациям.

На протяжении более двух столетий социально-экономические и даже геополитические проблемы решались за счет возможностей, созданных научно-технической деятельностью, поэтому необходимо реформировать академическую науку в содержательном плане и сделать ее важным исполнителем в укреплении и развитии армянской государственности в системе общественного управления.

Учитывая, что наука и образование имеют присущие им уникальные проблемы, целесообразно регламентировать их деятельность отдельными законодательными актами.

Academician Yu. M. Suvaryan

Priorities of Reforming the System of Management of Scientific and Technical Activities

For the purpose of full implementation of the mission of science, it is logical to organize a Ministry of Science and Technology (or a State Committee) in the public administration system of the Republic of Armenia, one of the key functions of which is the coordination of scientific research activities, technological development and innovation. For the combined implementation of science, economy and external security strategies, it is necessary to regulate the activities of scientific organizations by state order. Accordingly, it is advisable to allocate about 2/3 of the volume of financing for fundamental and applied research to the implementation of the state order for science, 1/3 to the implementation of grant programs. It is essential to implement incentive measures to involve business structures in scientific and technical activities and increase the opportunities for financing science and innovation.

The activities of scientific departments and researchers can be assessed by the criteria of state order fulfillment, scientific results, and publications in international and domestic scientific journals. The scientific and technological interests of the homeland cannot be subordinated to international publications.

For more than two centuries, socio-economic and even geopolitical problems have been solved by the capabilities created by scientific and technical activities, therefore it is necessary to reform academic science in terms of content and make it an important player in the strengthening and developing Armenian statehood in the public administration system.

Considering that science and education have inherent and unique problems, it is expedient to regulate their activities with separate legislative acts.

Գրականություն

1. «Գիտության պետական կոմիտե. հրապարակումներ և իրավական ակտեր», Ե., «Ճարտարապետ», 2015, 492 էջ:
2. Հայկական սովետական հանրագիտարան, Ե., հ. 3, 1977, 720 էջ:
3. Հայրապետի Յու.Ն., Sapiens: Մարդկության համառոտ պատմություն, Ե., New mag, 2020, 512 էջ:
4. ՀՀ Սահմանադրություն (փոփոխություններով), Ե., Պաշտոնական տեղեկագիր ՓԲԸ, 2019, 96 էջ:
5. Ծոդուկյան Ա., Մխիթարյան Ա. Գիտության կազմակերպում և կառավարում, Ե., Գիտություն, 2025, 150 էջ:
6. Մուխադյան Յու. Մ., Տնտեսություն, գիտություն, կրթություն, Ե., «Գիտություն», 2014, 370 էջ:
7. Криворучко В.В. О сепарации научной деятельности и госкорпоративной форме управления наукой в современной России. Управление наукой: теория и практика, 2024, т. 6, №1, стр. 13–31.